

UDK 27-312.47:272-772(497.561Rab)(091)
272-526.6(210.7Rab)(091)
<https://doi.org/10.53745/ccp.46.89.2>

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 25. siječnja 2021.

Prihvaćeno za objavljivanje: 1. prosinca 2021.

ČUDOTVORNE GOSPE RAPSKE: JAVNE MARIJANSKE POBOŽNOSTI U RAPSKOJ BISKUPIJI (PRIJENOSNE IKONE, PROCESIJE I MEMORABILIJE)*

Saša POTOČNJAK

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Sveučilišna avenija 4, 51 000, Rijeka
spotocnjak@ffri.hr

Barbara ŠPANJOL-PANDELO

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Sveučilišna avenija 4, 51 000, Rijeka
bspanjol@ffri.uniri.hr

Na središnjem oltaru crkve Rođenja Blažene Djevice Marije u Loparu na otoku Rabu nalazi se drveni rezbareni i polikromirani reljef s prikazom majke i djeteta, koji se na osnovi svojih likovno-stilskih karakteristika ubraja među rijetke drvene romaničke skulpture ranog 14. stoljeća sačuvane na istočnoj obali Jadrana. U ovom se radu rezbareni reljef Majke s Djetetom, ikonografski u dosadašnjoj literaturi definiran kao prikaz sv. Ane s malom Gospom, interpretira u kontekstu hagioloških istraživanja marijanskih pobožnosti srednjega i ranoga novog vijeka u Rapskoj biskupiji. Pritom se nastoji utvrditi historijat i varijante titulara zavjetne crkve u Loparu, ali i istoimenih kapela drugdje na otoku. Na temelju arhivskih izvora u radu se nastoji rekonstruirati specifičan razvoj te oblici marijanskih pobožnosti u Rapskoj biskupiji kao i njihova povezanost s ostalim ritualnim praksama rapske zajednice, u prvom redu s Gospinim procesijama i memorabilijama.

KLJUČNE RIJEČI: *Lopar, Rapska biskupija, čudotvorna Gospa, ikona, drvorezbareni reljef, Bogorodica s Djetetom, sveta Marija Magdalena, pobožnost.*

Uvod

Štovanje blagdana Rođenja Marijina na Zapadu javlja se krajem 7. stoljeća, a široko je prihvaćeno do sredine 8. stoljeća. S obzirom na to da u evanđeljima Svetog pisma nema

* Ovaj rad sufinancirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom UIP-2017-05-6356 *Ars lignea: drvorezbarska umjetnička baština sjevernog Jadrana od 1300. do 1600. godine* i Sveučilište u Rijeci projektom *Migracije, identiteti i kontekst srednjovjekovne umjetnosti Kvarnera* (uniri-human-18-31). Dodatna istraživanja provedena po završetku projekta UIP-2017-05-6356, a nakon recenzentskog postupka, financirala

podataka o Marijinim roditeljima¹, njezinu rođenju i djetinjstvu,² štovanje se rođenja Male Gospe temelji na nekanonskim tekstovima.³ U Katoličkoj crkvi Mala Gospa časti se u mnogim mjestima, titularom crkve (obično zavjetne), bratovštine ili zasebnim tradicionalnim slavljinama (*festum Nativitatis Beatae Mariae Virginis*). U Hrvatskoj je danas jedno od značajnijih središta štovanja Male Gospe na istočnoj obali Jadrana mjesto Lopar na otoku Rabu, a glavno je svetišno mjesto jednobrodna crkva, koju poznajemo pod titularom Rođenja Blažene Djevice Marije. Posebnost je Lopara ta što se na gornjem dijelu oltara u zavjetnoj crkvi Rođenja Blažene Djevice Marije nalazi i drvorezbareni reljef, koji je u domaćoj historiografiji ikonografski definiran kao prikaz sv. Ane s malom Gospom. Nakon znanstveno-kritičkog opisa reljefa 80-ih godina 20. stoljeća dodatno se učvrstio i sam kult štovanja Male Gospe na otoku Rabu.

Međutim, provedena ikonografska istraživanja toga drvorezbarenog reljefa te njegova ritualna funkcija u zajednici pokazuju da je tu prijenosnu ikonu potrebno promatrati u kontekstu rastućih marijanskih pobožnosti⁴ u Rapskoj biskupiji⁵ tijekom srednjega i ranoga

je Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2020-02-5611 *Predmoderna hrvatska književnost u europskoj kulturi: kontakti i transferi*.

¹ U kalendaru *Sonnatiusa*, nadbiskupa Reimsa (Galija, 614. – 631.) spominje se blagdan Rođenja Marijina. U Rimu blagdan postoji već od sredine 7. stoljeća. Vidi: Denis SAHAYARAJ KULANDAISAMY, »Radici teologice della festa liturgica della natività di Maria«, *XII° Quaderno della Chiesa Madre di Noci*, Noci (Bari), 2016., str. 71; José María SALVADOR GONZÁLEZ, »Byzantine iconography of The Nativity of the Virgin Mary in the light of a homily of St. John Damascene«, *Mirabilia Ars*, n° 2 (2015 /1), Institut d'Estudis Medievals, Universitat Autònoma de Barcelona, 2015., str. 203.

² Prema pisanim izvorima Marijin životopis započinje s opisima iz života njezinih roditelja, Joakima i Ane. Opisuje se njihovo dugo iščekivanje djeteta, Joakimov bijeg od kuće među pastire nakon odbijanja njegove žrtve u hramu zbog neplodnosti te dugotrajno izbjivanje u planinama. Nakon navještenja da će im se roditi djevojčica, Joakim se vraća Ani, te je ubrzo začeta, a potom i rođena Marija. S navršene tri godine roditelji su ju poslali u hram, gdje je provela djetinjstvo, školovala se i duhovno rasla u molitvi. Iz hrama odlazi u petnaestoj godini nakon što se zaručila za Josipa, a opisi njezina djetinjstva i mladosti završavaju po navještenju anđela Gabrijela da će začeti i roditi Sina.

³ Među najznačajnije nekanonske tekstove (apokrifne) na Istoku ubraja se tekst *Protoevanđelja Jakovljeva*. Jedan je od važnih novozavjetnih apokrifa za čiji se izvornik pretpostavlja da je bio napisan na hebrejskom jeziku u 2. stoljeću, a sačuvana redakcija teksta iz 4. stoljeća potječe iz Egipta. Više je hrvatskoglagoljskih izvora s tekstovima *Protoevanđelja Jakovljeva*. Vidi u: Vesna BADURINA-STIPČEVIĆ, »Još jedna glagoljska verzija *Protoevanđelja Jakovljeva*«, *Slovo*, sv. 56–57, Zagreb, 2008., str. 75; Vesna BADURINA-STIPČEVIĆ, »Odlomak *Protoevanđelja Jakovljeva* u hrvatskoglagoljskom Brevijaru Britanske knjižnice«, *Slavia, časopis pro slovanstvo filologiji*, br. 78, Praha, 2009., str. 227. Na Zapadu su važnu ulogu imali tekstovi *Pseudo-Matejeva evanđelja* (9. st.) i *Zlatna legenda* (13. st.). *Pseudo-Matejevo evanđelje* latinska je redakcija teksta *Jakovljeva protoevanđelja*. Margor FASSLER, »Mary's Nativity, Fulbert of Chartres, and the Stirps of Jesse: Liturgical Innovation circa 1000 and its Afterlife«, *Speculum*, vol. 75, no. 2, The University of Chicago Press, 2000., str. 395–398; Bart D. EHRMAN – Zlatko PLEŠE, *The Apocryphal Gospels: Texts and Translations*, New York, 2011., str. 73–113; Jacobus de VORAGINE, *The Golden Legend. Readings of the Saints*, Princeton and Oxford, 2012., str. 535–544; Alfonso M. di NOLA (ur.), *Vangeli apocrifni natività e infanzia*, Parma, 1993.; *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike*, Zagreb, 1990., str. 162–172.

⁴ O zajedničkom pobožnom marijanskom pokretu na prostoru istočnog Jadrana kao i o procvatu marijanskih pobožnosti diljem Europe vidi u: Ivana PRIJATELJ-PAVIČIĆ, *Kroz Marijin ružičnjak*, Split, 1998.; Meri KUNČIĆ, *Od pošasti sačuvaj nas. Utjecaj osmanske opasnosti i kužnih epidemija na ikonografiju zavjetnih slika. Primjer Splita i Trogira u XV. i XVI. stoljeću*, Srednja Europa, Zagreb, 2008.; Zrinka NOVAK, »Utjecaj kulta Blažene Djevice Marije na neke aspekte pobožnosti na istočnoj jadranskoj obali u razvijenome i kasnome srednjem vijeku«, *Croatia christiana periodica*, god. 35, br. 67, Zagreb, 2011., str. 1–28.

⁵ Literatura koja se odnosi na povijest Rapske biskupije (*Dioecesis Arbensis*) je opsežna: Daniele FARLATI, *Illyrici sacri. Tomus quintus. Ecclesia Jadertina cum suffraganeis, et ecclesia Zagrabienensis*, Venetiis, 1775.; Dušan MLACOVIĆ, *Građani plemići. Pad i uspon rapskog plemstva*, Zagreb, 2012.; Dušan MLACOVIĆ,

novog vijeka. Stoga će se u ovom radu propitati dosadašnja interpretacija ikonografije reljefa definiranog kao prikaz Male Gospe, rekonstruirati povijest titulara svetišnog mjesta (*locus sanctus*), odnosno crkve Rođenja Blažene Djevice Marije u Loparu te promotriti ostale oblike kasnosrednjovjekovnih i ranonovovjekovnih marijanskih pobožnosti u Rapskoj biskupiji, a to su zavjetne procesije Gospi od Čuda te uz nju povezane memorabilije.

1. Rezbareni reljef Majke s Djetetom iz Lopara: prikaz svete Ane s malom Marijom (Male Gospe) ili Bogorodice s Djetetom?

Jednobrodna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Loparu s istaknutom pravokutnom apsidom i zvonikom dozidanim uz pročelje mjesto je okupljanja i slavljenja blagdana Rođenja Marijina svake godine na dan 8. rujna. Zavjetna se crkva u puku naziva crkvom Male Gospe ili *U Gospoje*, a na njezinu se središnjem oltaru, u gornjem dijelu oltarne atike, čuva drveni rezbareni polikromirani reljef s prikazom majke i djeteta (Sl. 1).

Sl. 1. Anonimni drvorezbar, reljef Bogorodice s Djetetom, crkva Rođenja BDM, Lopar (foto: Mladen Šćerbe)

»Medieval Rab in Travelogues (16th–19th Centuries)«, *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Image of the Town in the Narrative Sources. Reality and/or Fiction?* (ur. Irena BENYOVSKY LATIN – Zrinka PEŠORDA VARDIĆ), Zagreb, 2017., str. 395–410.

Prvi dosad poznati spomen reljefa u stručnoj literaturi pronalazimo u strojno tipkanom rukopisu fra Ante Crnice iz 1953. godine.⁶ Autor navodi da je nakon izrade novog oltara 1905. godine čudotvorni kip Blažene Djevice Marije smješten pri vrhu oltara, dok je ispod njega postavljen kip Gospe Lurdske.⁷ Osamdesetih godina 20. stoljeća, posredovanjem Miljenka Domijana, polikromirana umjetnina s metalnim krunama na glavama svetaca restaurirana je u Zadru, a reljef je potom kritički analizirao Igor Fisković u svom tekstu iz 1986. godine.⁸ Iako je Fisković istaknuo da reljef kompozicijski slijedi ikonografiju hodi-gitrije te da je anonimni majstor vjerojatno bio pod utjecajem neke nepoznate ikone Bogorodice s Djetetom, ipak je zaključio da reljef prikazuje sv. Anu s malom Gospom te ju je datirao u rano 14. stoljeće.⁹ Njegova se argumentacija i interpretacija ikonografije sretno uklopila u tada popularnu lokalnu tradiciju štovanja Male Gospe (Rođenja Marijina) u Loparu. U katalogu izložbe o romaničkom slikarstvu u Hrvatskoj 1987. godine Igor Fisković je reljef nazvan *Sv. Ana s malom Marijom* pripisao pučkom majstoru iz romaničko-gotičkog razdoblja.¹⁰ Interpretaciju Igora Fiskovića prihvatio je Joško Belamarić, složivši se s tezom da je uzor za reljef u Loparu zasigurno bio neki danas nepoznat prikaz Bogorodice s Djetetom,¹¹ a Miljenko Domijan je istaknuo da je vjerojatno riječ o kasnoromaničkom reljefu sv. Ane s Bogorodicom u krilu iz 14. stoljeća.¹²

Reljef Majke s Djetetom izrezbaren je na blago zakrivljenoj drvenoj dasci.¹³ Oba lika, izvedena frontalno u plitkom reljefu, modelirana su neproporcionalno i s brojnim anatomskim netočnostima. Majka sjedi na jednostavnom prijestolju (jastuku), odjevena u crvenu tuniku s tamno-plavim plaštem, a u naručju joj je Dijete odjeveno u dugačku haljinu. Dijete u svojoj lijevoj ruci drži okrugli crveni predmet, simbol jabuke, a podignutom desnom rukom blagoslivlja. Na oba lica ističu se predimenzionirane bademaste oči, izduženi nos i mala usta. Velike Majčine ruke s dugim prstima oblikovane su kruto i neuvjerljivo.

⁶ Fra Ante CRNICA, *Hrvati i Marija. Načrt djela Gospina Hrvatska*, šapirografirano, Zagreb, 1953., str. 80–81. Primjerak rukopisa čuva se u knjižnici Ministarstva kulture u Zagrebu pod signaturom IX E 3. Autor opisuje da je kip Majke s Djetetom »obučen po običaju baroka«, a smatra kako ga se može datirati u vrijeme »benediktinaca«. Naime, autor smatra da je crkva, iako je prvi put zabilježena 1334. godine, bila izgrađena ranije te da je pripadala benediktincima iz Supetarske Drage, čiji se samostanski kompleks datira u sredinu 11. stoljeća. O odijevanju svetačkih kipova Bogorodice s Djetetom vidi u: Ksenija ŠKARIĆ – Marijana GALOVIĆ, »Kip Bogorodice s Djetetom s Gradišća u župi Bosiljevo – djelo nepoznatog gotičkog kipara, baroknog slikara Georga Berra i obnovitelja iz 20. stoljeća«, *Portal*, br. 3, Zagreb, 2012., str. 107–108; Silvija BANIĆ, »Prilog poznavanju sakralnih inventara otoka Raba: najvrjedniji povijesni tekstili sačuvani na misnom ruhu i drugim dijelovima liturgijske opreme«, *Rapski zbornik II* (ur. Josip ANDRIĆ – Robert LONČARIĆ), Rab, 2012., str. 474–475.

⁷ Navod da je novi oltar izrađen 1905. godine nije potvrđen u izvorima. Očekivala bi se bilješka o posvećenju oltara početkom 20. stoljeća, no o tome nismo pronašle podatke.

⁸ Prema kazivanju Miljenka Domijana, kojem ovom prilikom zahvaljujemo, umjetnina je restaurirana u Zadru, a zatim je vraćena u Lopar. Nažalost, dokumentacija o restauraciji nije pronađena, a prema Igoru Fiskoviću provedena je 1984. godine u restauratorskoj radionici Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zadru. Tom prilikom likovima su uklonjene srebrne krune, reljef je očišćen od naknadnih premaza te je izvorni oslik konzerviran bez naknadnih intervencija. Vidi: Igor FISKOVIĆ, »Neobjavljeni romanički reljef s otoka Rabac«, *Peristil*, br. 29, Zagreb, 1986., bilj. 2, str. 27.

⁹ I. FISKOVIĆ, »Neobjavljeni romanički reljef«, str. 29–32.

¹⁰ Igor FISKOVIĆ, *Romaničko slikarstvo u Hrvatskoj*, katalog izložbe, Zagreb, 1987., str. 121–122, 132–133.

¹¹ Joško BELAMARIĆ, »Sv. Ana s malom Gospom«, *Tisuću godina hrvatske skulpture*, Zagreb, 1991., str. 48.

¹² Miljenko DOMIJAN, *Rab – grad umjetnosti*, Zagreb, 2001., str. 250.

¹³ Visina reljefa je 92 cm, a širina 36 cm.

Jednako shematizirano oblikovana je i Djetetova lijeva noga, a desnu je uništila crvotočina. Nabori draperije njezine tunike definirani su nizom oštrih rezova dljetom, dok je na haljini Djeteta u potpunosti izostalo isticanje nabora. Polikromija je reljefa fragmentarno sačuvana i konzervirana prilikom restauracije s početka osamdesetih godina 20. stoljeća, a danas su vidljivi ostatci tamnoplave, crvene, smeđe i oker boje.

Jednostavnost izvedbe, shematiziranost prikaza, nesrazmjernost proporcija u oblikovanju likova te plošnost reljefa pridonose zaključku da se umjetnina može ubrojiti među rijetke drvene romaničke skulpture kasnog 13. ili ranog 14. stoljeća sačuvane na istočnoj obali Jadrana. Međutim, iako je u stručnoj literaturi prihvaćena teza da su na loparskom reljefu prikazane sv. Ana i njezina kći, buduća majka Isusova, recentna istraživanja ikonografije i hagiografije upućuju na mogućnost nove interpretacije.

Srednjovjekovni ciklusi likovnih prikaza Marijinih roditelja, njezina rođenja i ranog djetinjstva na Zapadu nisu brojni, a osobito su rijetki samostalni prikazi sv. Ane s malom Marijom u krilu.¹⁴ U crkvi Santa Maria Antiqua u Rimu sačuvan je jedan od malobrojnih ranih prikaza sv. Ane s Marijom u naručju na Zapadu. Na zidnoj slici datiranoj u oko 650. godinu, jedna kraj druge, prikazane su tri svete majke: Bogorodica s Djetetom u mandorli, sv. Ana s Marijom i sv. Elizabeta s Ivanom Krstiteljem.¹⁵ U kontekstu istraživanja ranih prikaza sv. Marije na Zapadu važno je spomenuti katedralu u Chartresu, gdje se nalazi još jedan od rijetkih primjera kipova sv. Ane s Marijom. Na *trumeau* sjevernoga središnjeg portala katedrale izveden je kip Majke s malom Marijom u naručju, koja u svojoj lijevoj ruci drži knjigu. Iako je skulptura dobro očuvana, uništena je Marijina glava. Pretpostavlja se da je kip izveden tijekom prve polovice 13. stoljeća., vjerojatno nakon što je biskupija došla u posjed relikvija glave sv. Ane dopremljene u Chartres nakon 4. križarskog pohoda 1204. godine.¹⁶ Samostalni prikazi sv. Ane s Marijom počinju se češće pojavljivati u 14. stoljeću, a osobito su učestali u germanskim zemljama od kraja 15. stoljeća te tijekom 16. stoljeća. Grupa *Svete Ane Trojne*¹⁷ tada doživljava pun procvat, a termin se odnosi na zajednički prikaz triju generacija: majke, sv. Ane; kćeri, sv. Marije, i unuka Krista. Prikazu Marije s Djetetom dodaje se lik sv. Ane, pri čemu ponekad ispred sv. Ane stoji, ili joj u krilu sjedi, Marija sa Sinom u naručju, a ponekad sv. Ana u jednoj ruci nosi Mariju, a u drugoj Isusa. U isto je vrijeme na sjeveru Europe sve češća još jedna ikonografska tradicija – prikazi sv. Ane dok poučava Mariju. Najčešći atribut je tada otvorena knjiga koju Ana

¹⁴ Za razliku od zapadne ikonografije, bizantska tradicija već od 10. stoljeća prikazuje ikonografsku temu *Rođenja Marijina* temeljenu na brojnim apokrifnim tekstovima, kao jedan od vrlo važnih događaja u životu Bogorodice (*Theotókos*). Vidi: J. M. SALVADOR GONZÁLEZ, *Byzantine iconography*, 2015., str. 200–226.

¹⁵ Zidna slika sa sačuvanim fragmentima natpisa s imenima majki nalazi se ispred kapele svetih liječnika, odnosno diakonikona crkve Santa Maria Antiqua u Rimu. Iako je riječ o prikazu koji se nalazi u Rimu, mora se napomenuti da je crkva Santa Maria Antiqua utemeljena na bizantskoj tradiciji, koja se čita u tlocrtu i dekoraciji. Crkvu su tijekom 7. i 8. st. pohadali pripadnici grčke zajednice. Vidi: H. M. BANNISTER, »The Introduction of the Cultus of St. Anne into the West«, *The English Historical Review*, god. 18, br. 69, Oxford University Press, 1903., str. 107–112; David KNIPP, »The Chapel of Physicians at the Santa Maria Antiqua«, *Dumbarton Oak Papers*, br. 56, Harvard University Press, 2002., str. 1–23.

¹⁶ O prijenosu relikvije glave sv. Ane u Chartres vidi u: *Exuviae sacrae constantinopolitanae. Fasciculus documentorum minorum ad exuvias sacras constantinopolitanas in occidentem saec. XIII translatas, spectantium & Historiam quarti belli sacri imperijq; gallo-graeci illustrantium* (ur. Paul Riant), br. 2, Genevae, 1878., str. 184–185.

¹⁷ Njem. *Die heilige Anna Selbdritt*; tal. *Sant'Anna Metterza*.

ili Marija drže u rukama, neovisno je li Marija prikazana kao novorođenče ili dijete.¹⁸ Ako je suditi prema brojnosti sačuvanih primjera osobito na prostoru sjeverne Europe, može se zaključiti da se pučka pobožnost prema sv. Ani javlja od druge polovice 14. stoljeća, a osobito raste od kraja 15. stoljeća,¹⁹ te se vezuje uz nekoliko njezinih važnih uloga. Anina najznačajnija uloga je uloga majke i bake, ali i žene koja se prema apokrifima tri puta udavala,²⁰ pa je u tom kontekstu simbolizirala majčinstvo i snažne obiteljske veze. Njezina druga važna uloga je ona učiteljice, što se u likovnoj umjetnosti osobito naglašava simbolom otvorene knjige.²¹ Ipak, za razliku od brojnih srednjovjekovnih ikonografskih inačica Majke Marije s Djetetom,²² samostalni likovni prikazi sv. Ane s kćeri bez atributa knjige i simbolike *Sv. Ane Trojne* iznimke su, a ne pravila.²³

Igor Fisković u ikonografskom definiranju reljefa u Loparu navodi detalj pletenice kose u manjeg lika kao važnu odrednicu ženskog spola, a usto smatra važnim napomenuti kako je crkva posvećena upravo Rođenju Marijinu.²⁴ Međutim, kada se razmatraju srednjovjekovni likovni prikazi Marijina rođenja, vidljivo je da su oni redovito dio narativnih cjelina. Među prvim narativnim ciklusima o životu sv. Marije na Zapadu smatraju se reljefi na kapitelnom frizu Kraljevskog portala zapadnog pročelja katedrale u Chartresu datirani u sredinu 12. stoljeća.²⁵ Valja istaknuti da među prikazima na frizu nema sv. Ane s malom Marijom u krilu, a scena rođenja Marijina prepoznaje se u prikazu kupanja djeteta. Inspiracija za prikaze Marijina dolaska na svijet crpila se iz najranijih uprizorenja Isusova rođenja pa su scene *Rođenja Marijina* u likovnoj umjetnosti djelomično preuzele ikonografiju *Rođenja Isusova*.²⁶ Međutim, razlike u ikonografiji su primjetne. Za razliku od Isusova rođenja, koje je gotovo redovito u srednjovjekovnom razdoblju uprizoreno u štali ili pećini, rođenje se Marijino najčešće prikazuje u zatvorenu prostoru, u sobi ili unutrašnjosti kuće. Nakon poroda roditelja Ana odmara se ležeći na krevetu, dok joj u isto vrijeme druga žena pruža dijete u naručje i/ili se novorođenče kupa.²⁷

¹⁸ Pamela SHEINGORN, »The Wise Mother: The Image of St. Anne Teaching the Virgin Mary«, *Gesta*, god. 32, br. 1, Chicago University Press, 1993., 69–80.

¹⁹ H. M. BANNISTER, »The Introduction of the Cultus«, str. 107.

²⁰ Prema izvoru iz 9. st. sv. Ana se nakon Joakimove smrti dva puta udala, a sa svakim je suprugom imala jednu kćer, Mariju Kleofu i Mariju Salome. Vidi: Kati IHNAT, »Early Evidence for the Cult of Anne in Twelfth-century England«, *Traditio*, br. 69, Cambridge University Press, 2014., str. 4–5; Thomas N. HALL, »The Earliest Anglo-Saxon Text of the „Trinobium Anne“ (BHL 505z1)«, *Via crucis: essays on Early Medieval Sources and Ideas in Memory of J. E. Cross*, Morgantown, 2002., str. 104–137; J. HALL, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, Zagreb, 1998., str. 72–73.

²¹ Jennifer WELSH, *The Cult of St Anne in Medieval and Early Modern Europe*, New York, 2017., str. 50–51.

²² Victor LASAREFF, »Studies in the Iconography of the Virgin«, *The Art Bulletin*, br. 20, 1938., str. 26–65.

²³ O razvoju kulta sv. Ane i uvjetima njezina širenja na Zapadu vidi u: Kati IHNAT, »Early Evidence for the Cult of Anne«, str. 1–44.

²⁴ I. FISKOVIĆ, »Neobjavljeni romanički reljef«, str. 30.

²⁵ Laura SPITZER, »The Cult of the Virgin and Gothic Sculpture: Evaluating Opposition in the Chartres West Facade Capital Frieze«, *Gesta*, god. 33, br. 2, Chicago University Press, 1994., str. 132–150.

²⁶ Louis RÉAU, *L'iconographie de l'art chrétien*, vol. II, Paris, 1957., str. 162–163; Jacqueline LAFONTAINE-DOSOGNE, »Iconographie comparée du cycle de l'Enfance de la Vierge à Byzance et en Occident, de la fin du IXe au début du XIIIe s.«, *Cahiers de civilisation médiévale*, 32e année (n°128), Octobre-décembre 1989., str. 291–303.

²⁷ Brojni su sačuvani srednjovjekovni prikazi navedene scene. Među najpoznatijima je prikaz *Rođenja Marijina* iz kapele Arena u Padovi, koju je Giotto naslikao kao dio ciklusa o životu Bogorodice početkom 14. stoljeća. Sv. Ana leži u krevetu dok joj jedna žena pruža dijete, a u isto je vrijeme, na istoj sceni prikazano

Uzmemo li u obzir da su na Zapadu primjeri prikaza sv. Ane s Marijom u naručju rijetki, kao i prikazi Marijina rođenja u vrijeme kasnog 13. i početka 14. st., teza da loparski reljef Majke s Djetetom prikazuje sv. Anu s malom Marijom, odnosno *malom Gospom* bila bi iznimka. Iako su se istraživači složili da je prikaz moguće povezati s ikonografijom hodigitrije, potrebno je istaknuti da likovi na reljefu odražavaju i ikonografiju *Prijestolja mudrosti (Sedes Sapientiae)*.

Hodigitrija je ikonografski prikaz hijeratske, frontalne Bogorodice s Kristom u naručju.²⁸ Ona svojom lijevom rukom pokazuje na Dijete, a On najčešće u ruci drži svitak,²⁹ te je umjesto prisnog odnosa Majke i Djeteta naglašena emocionalna distanca među njima. Kada su se bizantske ikone počele uvoziti na Zapad, osobito na prostor današnje Italije krajem 12. stoljeća, zapadnjački majstori u početku preuzimaju sheme bizantskih djela te su prikazi Majke s Djetetom zadržali stroge bizantske forme.³⁰ Sačuvane su brojne dalmatinske slikane ikone hodigitrije,³¹ a loparski reljef, ako se izuzme motiv jabuke umjesto svitka u Djetetovoj ruci, u potpunosti odgovara tipologiji upravo tih prikaza. Frontalnost obaju likova u Loparu, s iznimno ozbiljnim licima i velikim bademastim očima, bez međusobnog prisnog kontakta između Majke i Djeteta, ukazuje na majstorovo dobro poznavanje bizantskih ikona hijeratske Marije s Kristom koji blagoslivlja.

Nadalje, ikonografija se reljefa također može vezati uz prikaze Prijestolja Mudrosti (*Sedes Sapientiae*), odnosno uz prikaze Bogorodice na prijestolju s Kristom u krilu.³² Naziv je motiva proizašao iz teksta »u krilu Majke sjedi Mudrost Očeva« (*In gremio Matris sedes Sapientia Patris*). Drugim riječima, Marija je u isto vrijeme Majka Božja s Djetetom u krilu, ali i prijestolje božanske mudrosti. Naime, u njezinu krilu sjedi Krist, simbol utjelovljene Riječi – *Lógos* i Mudrosti Boga Oca – *Sophíae*. Prvi su se primjeri pojavili u slikarstvu katakombi, a bili su prisutni i na ranokršćanskim sarkofazima te mozaicima. Kao osamostaljena tema javlja se već u 6. stoljeću, a među najznačajnije primjere ubraja se prikaz u konhi apside Eufrazijeve bazilike u Poreču. Od 10. stoljeća tema je česta u skulpturi i slikarstvu, a vrhunac popularnosti doživjela je tijekom 13. i 14. stoljeća. Brojni srednjovjekovni tekstovi otkrivaju da su se upravo takve skulpture i slike nalazile u crkvama na oltarima ili u svetištu, a ponekad su bile nošene u procesijama za vrijeme različitih blagdana.³³ Nerijetko su u skrivenim udubinama u skulpturama bile skrivene i relikvije, što im je dodatno povećalo liturgijsku i duhovnu vrijednost.

Naposlijetku, ikonografska analiza upućuje na to da reljef iz Lopara nije prikaz sv. Ane s malom Gospom. Očigledno je da ikonografija likova na reljefu u Loparu u potpunosti

i kupanje novorođene djevojčice. Vrlo slična ikonografija *Rođenja* prikazana je na oltarnoj drvorezbarenoj pali Andrije Moronzona s kraja 14. stoljeća (1391.), koja se čuva u katedrali u Gemoni del Friuli. Rezbar je prikazao obje scene rođenja, no sv. Ana leži u krevetu, dok je Bogorodica prikazana pred pećinom.

²⁸ Achilles STUBBE, *La Madone dans l'Art*, Bruxelles, 1958., str. 49.

²⁹ Leonid OUSPENSKY, Vladimir LOSSKY, *The Meaning of Icons*, New York, 1999., str. 80–81.

³⁰ O različitim značenjima i interpretacijama prikaza Bogorodice s Djetetom na Zapadu i na Istoku vidi u: Zoraida DEMORI STANIČIĆ, *Javni kultovi ikona u Dalmaciji*, Split – Zagreb, 2017., str. 35–37.

³¹ Grgo GAMULIN, *Bogorodica s Djetetom u staroj umjetnosti Hrvatske*, Zagreb, 1971.; Z. DEMORI STANIČIĆ, *Javni kultovi ikona*, str. 25.

³² Ilene H. FORSYTH, *The Throne of Wisdom. Wood Sculptures of the Madonna in Romanesque France*, New Jersey, 1972., str. 61–86.

³³ Z. DEMORI STANIČIĆ, *Javni kultovi ikona*, str. 37.

odgovara brojnim sačuvanim prikazima Bogorodice s Djetetom. Majka sjedi na shemati-zirani prijestolju s Djetetom u krilu. U lijevoj ruci Dijete drži crvenu jabuku, atribut koji u njegovim rukama simbolizira plod spasenja. Upravo prikazani simbol jabuke upućuje na prikaz Krista – »novog Adama«. Dijete time postaje iskupitelj istočnog grijeha i spasitelj čovječanstva. Zaokruženu cjelinu prikaza čini Djetetova desna ruka stisnuta u znaku blagoslova uobičajenom gestom Kristova blagoslova na Zapadu, s dvama stisnutim prstima te ispruženim palcem, kažiprstom i srednjim prstom.

Navedene je zaključke, a koji se temelje na propitivanju ikonografije prikaza na reljefu, bilo nužno provjeriti sustavnim istraživanjem povijesti titulara crkve u Loparu. Posebice s obzirom na to da izvori jednoznačno upućuju da danas zavjetna marijanska crkva u srednjem vijeku ipak nije bila posvećena Rođenju Blažene Djevice Marije (Sl. 2).

Sl. 2. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, Lopar
(foto: Barbara Španjol-Pandelo)

2. Historijat titulara crkve Rodenja Blažene Djevice Marije (sv. Marije Magdalene) u Loparu

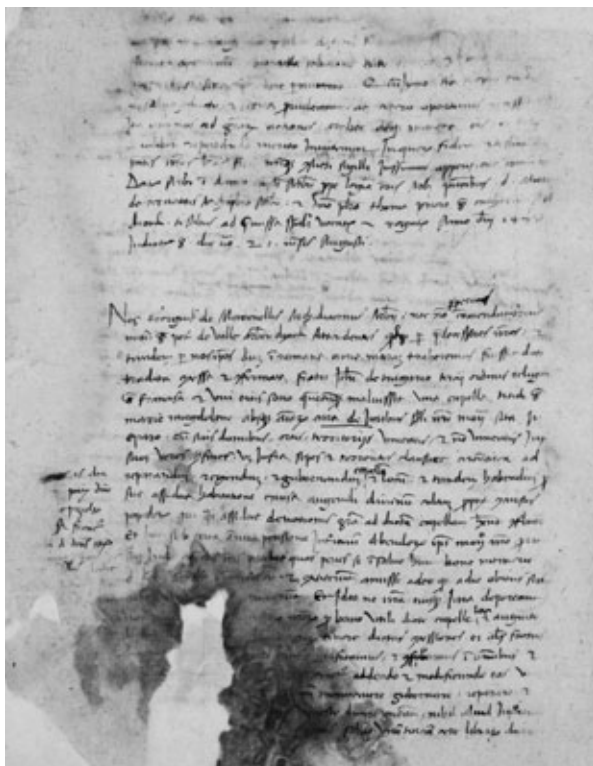
Najstarijim se sačuvanim dokumentom u kojem je zabilježena crkva sv. Marije u Loparu smatra jedan račun, odnosno popis troškova (*expense*) rapske općine,³⁴ koji je sastavio Creste Zudenigo 28. listopada 1334. godine: *Dedit Mirinello solidos 3, pozolos 8, pro rebus acceptis, quando fuerunt ad s(anctam) Mariam de Eparo.*³⁵ Na taj je izvor prvi upozorio fra

³⁴ Vladimir BRUSIĆ, *Otok Rab*, Rab, 1990., str. 182; M. DOMIJAN, *Rab*, str. 248; I. BARIĆ, *Rapska baština*, str. 233.

³⁵ Izvorni je dokument danas uništen te je jedini izvor transkript fra O. Badurine: Odorik BADURINA, *Kronika Samostana u Kamporu ili Velika kamporska kronika* (dalje: *VKK*), knjiga I, str. 585.

Odorik Badurina u franjevačkoj *Kronici samostana u Kamporu*.³⁶

Osim fra Odorika u kasnijim knjigama *Kronike* i svi konzultirani te dalje navedeni izvori potvrđuju da se titular sv. Marije u Loparu, naveden u popisu troškova, ne odnosi na sv. Mariju Majku Božju (u bilo kojem razdoblju njezina života), već na Mariju Sirijevu iz Magdale, odnosno na sv. Mariju Magdalenu. Tako se u notarskim spisima iz 15. stoljeća ta crkva spominje i u kontekstu prisutnosti franjevac trećeg reda (glagoljaša),³⁷ kojima Grgur (Gregorius) Marinellis, rapski arhidakon i komendator sv. Petra u Supetarskoj Drazi, 21. kolovoza 1475. prepušta tu kapelu, jednoznačno tituliranu kao kapela sv. Marije Magdalene u Loparu: »Attendentes quod per predecessores nostros et per nos ipsos dum in romana curia moram traheremus, fuisse data, tradita, concessa et confirmata fratri Johan(n)i de Tragurio, tertii ordinis s. Francisci et uni eius socio una capella tituli s. Marie Magdalene absque animarum cura de iuribus officii nostri, sita in Eparo (...)«³⁸ (Sl. 3).

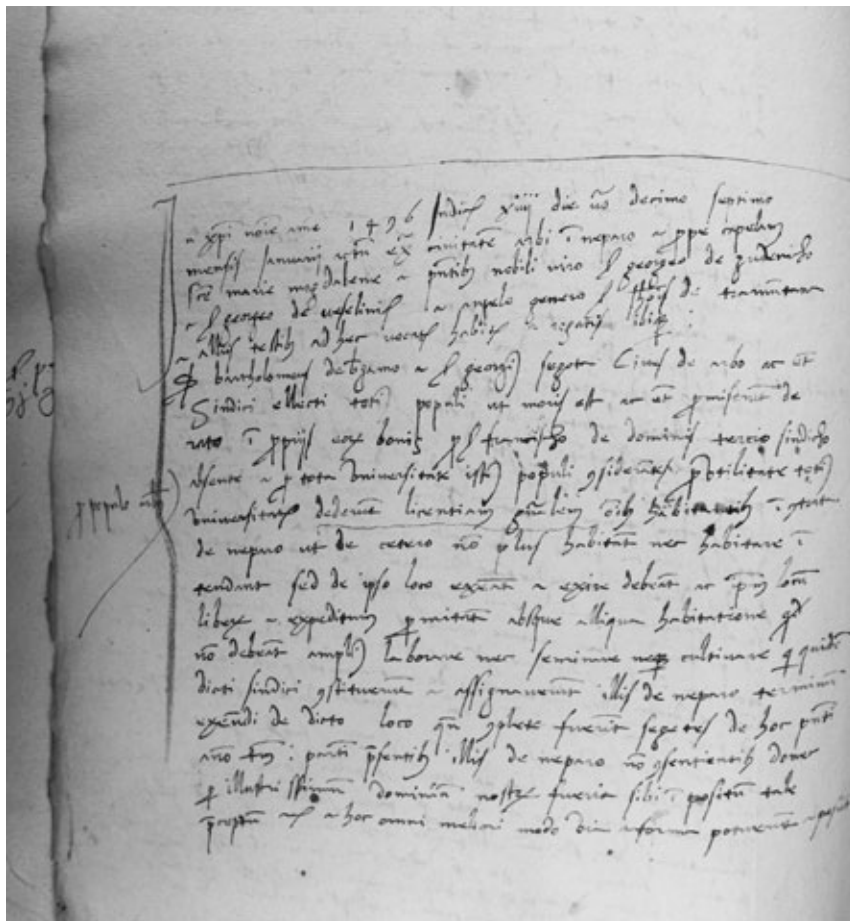
Sl. 3. HR-DAZD-28, Bilježnici Raba (1403. – 1875.), Thoma de Stantiis q. Mathei, kutija br. 3, sv. III., fol. 688v, 21. 8. 1475.

³⁶ Fra Odorik Badurina (Lun, 31. srpnja 1896. – Dubrovnik, 6. siječnja 1969.), franjevački je kroničar, povjesničar, arhivist i dokumentarist. Od 1936. do 1956. na otoku je Rabu u samostanu sv. Bernardina Sijenskoga u Kamporu za svaku župu na otoku sastavio po jednu kroniku, arhivistički uredio i popisao gradivo, a zatim je prikupljene podatke počeo upisivati od 1941. i objedinjavati u *Veliku kamporsku kroniku* (*Kroniku Samostana u Kamporu*). *VKK* obuhvaća sedam knjiga *Kronike* te tri knjige *Indeksa* i neizostavan je sekundarni izvor u istraživanju povijesti rapske komune. *VKK* obuhvaća i (u velikoj mjeri pouzdane) prijepise primarnih izvora iz svih tada dostupnih arhiva (notarskih spisa, samostanskih arhiva, privatnih i komunalnih arhiva). U ovom se radu koristimo primarnim izvorima, a *VKK* je navedena kao njihova dodatna potvrda. Ondje gdje je pak *VKK* jedini izvor, kao takva je i navedena.

³⁷ Arhiv Župnog ureda Rab (dalje: AŽR), *Acti notarii*, VII, *Varia*, fol. 142, 1424; Arhiv samostana sv. Bernardina Sijenskoga u Kamporu (dalje: AK), *Cronaca della città d'Arbe*, 4545/8-CII-10, fol. 272; AK, *VKK*, knjiga I., str. 707; Petar RUNJE, »Franjevci trećoreci-glagoljaši na Rabu u srednjem vijeku«, *Rapski zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine* (ur. Andre MOHORVIČIĆ), Zagreb, 1987., str. 333–336.

³⁸ Državni arhiv u Zadru (dalje: HR DAZD), *HR-DAZD-28 Bilježnici Raba (1403. – 1875.)* (dalje: 28 RB), Thoma de Stantiis q. Mathei, HR-DAZD-28, kutija br. 3, sv. III, fol. 688v, 21. 8. 1475.; interpretaciju toga izvora vidi u: O. BADURINA: AK, *VKK*, knjiga II., str. 27.

U dokumentu koji je sastavljen 3. travnja 1492. godine u samostanu sv. Ivana i Pavla u Veneciji jednoznačno je potvrđeno da se titular sv. Marije Magdalene odnosi na crkvu u Loparu u Rapskoj biskupiji: *monasterio sive ecclesie s. Marie Magdalene de Heparo Arbensis diocesis*.³⁹ Titular je potvrđen i u dokumentu koji je sastavljen 17. siječnja 1496. godine, i to uz kapelu sv. Marije Magdalene u Loparu⁴⁰: *Actum extra civitatem Arbi, in Neparo et prope capellam s. Marie Magdalene*⁴¹ (Sl. 4).

Sl. 4. HR-DAZD-28, Bilježnici Raba (1403. – 1875.), Petrus de Teritono, kutija br. 4, sv. XXXI., fol. 137v (nova folijacija 144v), 17. 1. 1496.

³⁹ HR-DAZD, 28 RB, Giorgio Segotta, kutija br. 5, sv. I., fol. 5, 3. 4. 1492.; interpretaciju ovoga izvora vidi u: O. BADURINA: AK, *VKK*, knjiga II., 3. 4. 1492., str. 53.

⁴⁰ Terminološki možemo govoriti o razlici pojmova kapela i crkva, međutim u izvorima se ne provodi ta distinkcija.

⁴¹ HR-DAZD, 28 RB, Petrus de Teritono, kutija 4, sv. XXXI., fol. 137v (nova folijacija 144v), 17. 1. 1496.; isto i u: AŽR, *Atti notarili*, VII, *Varia*, fol. 274, 17. 1. 1496.

Titular sv. Marije Magdalene u Loparu dosljedno se pojavljuje i tijekom 16. i 17. stoljeća u primarnim te sekundarnim izvorima kao što su *Kronika samostana u Kamporu* te *Kronika sela Lopar*, koje je sastavio fra Odorik Badurina. U *Kronikama* je npr. zabilježeno da je 23. srpnja 1540. godine u crkvi sv. Marije Magdalene u Loparu prema dekretu biskupova vikara don Ivana Nimire dopušteno don Jurju iz Baške dnevno slaviti svetu misu, dijeliti svetu pričest (osim na Uskrs) te ukopavati.⁴² Titular se sv. Marije Magdalene u Loparu spominje i u više oporučnih legata iz 16. stoljeća.⁴³ Naposljetku, apostolski vizitator Augustin Valier 1579. godine u *Visitatio Arbensis* crkvu u Loparu navodi kao crkvu sv. Marije Magdalene (*Ecc(lesi)a S(anc)tae Mariae Magd(alen)ae consecrata*).⁴⁴ Pritom, vizitator na oltaru primjećuje i posvećenu dosta staru ikonu: *Consecrata est sat(is) icona vetustam (sic!)*,⁴⁵ što se, pretpostavljamo, odnosi upravo na drvorezbareni reljef Majke s Djetetom. Crkva sv. Marije Magdalene u Loparu navodi se i u više dokumenata rapskih biskupa 17. i 18. stoljeća. Tako rapski biskup Petar Gaudencije (1636. – 1663.) posjećuje i crkvu sv. Marije Magdalene, što navodi u svojem *Visitatio Pastoralis* iz 1658. godine.⁴⁶ U vrijeme biskupa Dujma Gaudencija crkva je 1676. godine produžena te iznova posvećena sv. Mariji Magdaleni.⁴⁷ Rapski je biskup Vicencije Lešić 1718. godine crkvu također posvetio kao crkvu sv. Marije Magdalene.⁴⁸

Prve su varijante titulara crkve sv. Marije Magdalene u Loparu zabilježene u arhivskim izvorima krajem 18. i početkom 19. stoljeća: kao crkva *della Madona o sia s(anta) Maria Magdalena in Bosco*⁴⁹ 1773. godine te 1801. kao crkva *S. Mariae de Sylva*.⁵⁰ Međutim, Gospinom je crkvom službeno prvi put nazvana 26. ožujka 1836. godine, i to u raspravi rapske općine o grobljima, o čemu izvještava fra Odorik Badurina.⁵¹ Tijekom 19. stoljeća crkva je naposljetku dobila novi titular te se počinje nazivati crkvom *Blažene Gospe del*

⁴² AK, *VKK*, knjiga II, str. 143., 1540. Na taj se izvor, u kojem je nad crkvom sv. Marije Magdalene u Loparu potvrđena jurisdikcija Rapskog kaptola, ali je zbog udaljenosti od sjedišta Rapske biskupije bilo potrebno imenovati kapelana kako bi obavljao svakodnevnu pastoralnu djelatnost, nadovezuje i pitanje osnivanja zasebne župe, tj. župe Ivana Krstitelja u Loparu 1715. godine. O historijatu osnutka župe Ivana Krstitelja pisala je: Saša POTOČNJAK u stručnom radu »Loparsko slovo hrvatske kulture«, u: *300 godina župe sv. Ivana Krstitelja u Loparu* (ur. Alen ANDREŠKIĆ – Tonka KAVRAN – Marin MUŠĆO), Lopar, 2015., str. 4–7.

⁴³ Legate u kojima se spominje titular, a prema rapskim notarskim spisima, interpretirani su u: AK, *VKK*, knjiga III., str. 10, 20. Iste legate izdvaja, detaljno opisuje te smješta u širi kontekst u svojoj doktorskoj disertaciji Zrinka Novak. Usp. Zrinka NOVAK, *Pobožnost stanovništva rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća* (doktorski rad), Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2018., str. 175, 380, 385.

⁴⁴ Hrvatski državni arhiv (dalje: HR-HDA), HR-HDA-913, *Valierove vizitacije Pag, Rab, Osor, Cres, Poreč, 1579.–1580.*, str. 31v Rab. O stanju Rapske biskupije pa tako i u Loparu u izvješću vizitatora Valiera vidi u: Tea MAYHEW, »Rapska komuna u Vizitaciji Agostina Valiera 1579. godine«, *Rapski zbornik II* (ur. Josip ANDRIĆ – Robert LONČARIĆ), Zagreb, 2012., str. 1–11.

⁴⁵ *Isto*.

⁴⁶ AŽR, AEA, *Acta episcopi: Petri Gaudentii (1636. – 1663.)*, snop IV, fol. 64. Cilj je tog poglavlja pregledno prikazati navođenje titulara u vizitacijama rapskih biskupa. O dodatnoj interpretaciji izvora na temelju koje bi se dobila bolja slika o stanju u Loparu vidi: T. MAYHEW, »Rapska komuna«, te osobito *Kronika župe Lopar* fra O. Badurine, Lopar, Rab.

⁴⁷ AŽR, AEA, *Acta episcopi: Domni Gaudentii (1664. – 1695.)*, snop VIII, fol. 114, 115.

⁴⁸ AŽR, AEA, snop X, fol. 340.

⁴⁹ AŽR, AEA, *Acta episcopi: Joan(n)is M. A. ab Hostia. I. dio (1771.–1794.)*, *Liber primus visitationis*, snop XV, fol. 249, 250. Na razliku je u titularu upozorio fra O. Badurina: AK, *VKK*, knjiga III., str. 314.

⁵⁰ AŽR, AEA, *Acta episcopi Joannis Petri Galsigna*, snop XVII., fol. 626–632.

⁵¹ AK, *VKK*, knjiga III., str. 562, 576.

Bosco (5. ožujka 1860.).⁵² Tijekom obnove 1870. godine,⁵³ a koju je na molbu župnika Šime Valkovića financijski potpomogao u iznosu od 100 forinti austrijski car i hrvatsko-ugarski kralj Franjo Josip I., na crkvu je postavljena posvetna ploča (1872.) s »novim« titularom, odnosno od toga je vremena crkva posvećena Blaženoj Djevici Mariji (Sl. 5).

Sl. 5. Posvetna ploča crkve Rođenja BDM (1872.)
(foto: Barbara Španjol-Pandelo)

Crkva se još 1900. godine naziva crkvom Blažene Gospe u Loparu,⁵⁴ a u dokumentima nije zabilježeno kad se prvi put javlja titular Rođenja Marijina, odnosno crkva Male Gospe, kako se danas zove. Fra Odorik Badurina svjedoči da je 1944. crkva bila poznata kao Blažena Gospa od Lopara, no ističe da crkvu »marljivo polaze još mnogi na Malu Gospu

⁵² AŽR, Arhiv rapskog provikarijata (dalje: APA), snop VI, fol. 167; AK, *VKK*, knjiga III., str. 696.

⁵³ AK, *VKK*, knjiga III., str. 757; što potvrđuje i posvetna ploča na crkvi.

⁵⁴ AK, *VKK*, knjiga IV., str. 46.

(...) radi mnogobrojnih zavjeta koje onda čine Gospi⁵⁵. Na blagdan Male Gospe tijekom 20. stoljeća crkva *U Gospoje* postaje važno mjesto proštenja i hodočašća svih vjernika otoka Raba, no očigledno važnu odrednicu tog blagdana preuzima štovanje same Blažene Djevice Marije, tj. Bogorodice, a ne kako bismo očekivali štovanje blagdana njezina rođenja.

*

Rezultati terenskih i hagiotopografskih istraživanja potvrđuju da su dvije crkve tijekom srednjeg vijeka u Rapskoj biskupiji bile posvećene Mariji Magdaleni. Druga crkva posvećena toj svetici crkva je sv. Marije Magdalene u Banjolu (*S. Maria Magdalena de Bagnol*).⁵⁶ U rapskog se notara Nikole iz Curtarola ta crkva bilježi 30. travnja 1374. godine kao *ecclesie sancte Mariae Magdalene Arbensis dioecesis*,⁵⁷ dakle, za razliku od crkve sv. Marije Magdalene *de Eparo* samo s pridjevkom *Arbensis dioecesis*. Također i 20. studenoga 1438. godine kao *capella s. Mariae Magdalene Arbensis dioecesis*.⁵⁸ U vizitacijama rapskih biskupa tijekom ranoga novog vijeka redovito je navedena potreba popravka tada već zapuštene crkve sv. Marije Magdalene u Banjolu.⁵⁹ Osim posvećenih crkava o važnosti kulta sv. Marije Magdalene svjedoči i jedan od oltara u katedrali tituliran kao *Altare sanctae Mariae Magdalene*,⁶⁰ a u rapskom sanktuariju čuva se relikvija suza kojima je Magdalena prala Isusove noge (*De lacrimis s(anc)tae Mariae Magdalene*).⁶¹

Svaka je od tih dviju crkava imala i svoju istoimenu bratovštinu, s time da je zasad bratovština sv. Marije Magdalene iz Lopara u izvorima zabilježena nešto ranije od bratovštine u Banjolu. Bratovštinske knjige bratovštine iz Lopara do danas nisu pronađene, no bratovštinu spominje Agostino Valier kao *confr(aternit)as societatis S(anc)tae Mariae Magd(ale)nae*.⁶² U oporuci koja je datirana 13. rujna 1603. godine Matija Ferčić, stanovnik Lopara (*habitante in Neparo*), želi biti pokopan u crkvi sv. Marije Magdalene u Loparu.⁶³ Platit će crkvi grobnicu te moli da se na dan ukopa pozovu u Lopar dva svećenika te da se za njih kao i za članove bratovštine zakolju dvije ovce.⁶⁴ Bratovština je sv. Marije Magdalene u Loparu potvrđena i početkom 18. stoljeća u vizitaciji rapskog biskupa Vicencija Lešića iz 1714. godine,⁶⁵ ali i na samom kraju stoljeća, u sačuvanoj molbi bratovštine sv. Kristofora od 27. veljače 1793. godine u kojoj je spomenuta i procesija bratovštine sv. Kristofora (*a S(anta) Maria Maddalena a Loparo*) na drugi dan Uskrsa.⁶⁶

⁵⁵ AK, *VKK*, knjiga III., str. 314.

⁵⁶ AŽR, Archivium venerabilis capituli Arbi (dalje: ACA), Liber 15, str. 52b–53a.

⁵⁷ AK, Acta notarii Nicolai quondam Zanmathei de Curtarodulo (dalje: NC), acta II, fol. 113; isto i u: AK, *VKK*, knjiga I., prijepis u dodatku (str. 1–32) između str. 626. i 627.

⁵⁸ AŽR, ACA, Liber 43: *Documenta...*, fol. 93.

⁵⁹ AŽR, AEA, snop II; snop III, fol. 529, 1636; snop IV, fol. 50, 1642, fol. 68, 1658.

⁶⁰ HR-HDA-913, *Valierove vizitacije Pag, Rab, Osor, Cres, Poreč, 1579.–1580.*, str. 15v Rab.

⁶¹ HR-DAZD, 28 RB, Zorzi Spalatino, kutija br. 36, sv. I, fol. 13v/7v, 13. 10. 1752.

⁶² HR-HDA-913, *Valierove vizitacije Pag, Rab, Osor, Cres, Poreč, 1579.–1580.*, str. 31v Rab.

⁶³ Prema: AK, *VKK*, knjiga III., str. 53.

⁶⁴ *Isto*.

⁶⁵ AŽR, Archivium episcopale Arbi (dalje: AEA), *Acta epis.: Vicentii Lesii, Liber Primus Visitationum anni 1714.*, snop X., fol. 444, 447.

⁶⁶ AŽR, AEA, *Acta episcopi: Joan(n)is M. A. ab Hostia. II. dio (1771.–1794.)*, snop XVI., fol. 53, 54.

S druge strane, da je uz crkvu sv. Marije Magdalene u Banjolu uopće bila aktivna bratovština, saznajemo tek iz izvora iz 18. stoljeća. Naime, Jeronim Zaro, patron crkve sv. Marije Magdalene bratovštini je iz Banjola (*alla fradagia di Bagnol*)⁶⁷ 1748. godine predao beneficij, tj. crkvu sv. Marije Magdalene (uz dva komada zemlje) uz obvezu da se dva puta godišnje održavaju pjevane mise: jedna na spomendan sv. Marije Magdalene 22. srpnja (*dies patronatus M. Magdalene*) i druga na spomendan sv. Jeronima 30. rujna, dakle na Zarov imendan. Pismenu darovnicu Zaro je predao 29. prosinca 1753. godine, a ubrzo je nakon toga crkva sv. Marije Magdalene postala glavna crkva te po ukinuću Rapske biskupije (1828.) i župna crkva Banjola.⁶⁸

Da je riječ o istoimenoj bratovštini, potvrđuje njezin gotovo nepoznat imenik, koji se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu naslovljen *Libro della Fraterna di S. Maria Mandalena in Bagnol. In cui si notaranno tutti quelli, li quali sono Fratelli della detta Chiesa; fatto sotto la direzione del Sig(nor)r(e) D. Giuseppe Condar Cappelano della detta Fradaglia l'Anno 1756*.⁶⁹ Mlađom je rukom nadopisano razdoblje: (1732 – 1844), a na temelju godine najstarijeg upisa. U imenik su upisani podjednako i muškarci i žene, iz Banjola, Raba, Kampora ili pak Jablanca, primjerice: Sig(nor)r(e) Antonio Semitecolo d'Arbe (1733); Sig(nor)r(e) D. Francesco Bon Cappelano (1733); Sig(nor)r(e) Camilo Spalatin d'Arbe (1735); Francesco Bernaba da Pastoran (1735); Bernardo Barichievich da Giablanaz (1749); Dominica serva di Bartolo Mazzolich (1754); Dominica figlia di Simon Cordich (1754); Nob(ile) madre Christina Zudenigo (1799); a među starijim upisima nalazi se i onaj Zorzija Pancira da Loparo (1733).

Na temelju dostupnih izvora očito je da su obje bratovštine istodobno aktivne i u 18. stoljeću.⁷⁰ No, nema podataka koji bi upućivali na to da je došlo do njihova spajanja u jednu, s time da obje bratovštine iz izvora nestaju u 19. stoljeću. Iako ne nalazimo akt o njihovoj supresiji, vjerojatno su obje ukinute uspostavom Napoleonove vladavine u Dalmaciji.⁷¹

Na temelju historijata promatranog titulara isključena je mogućnost da je sv. Mariji Magdaleni u srednjem vijeku bila posvećena samo crkva u Banjolu te je potvrđena promjena prvotnog titulara danas crkve Rođenja Blažene Djevice Marije u Loparu.

⁶⁷ (...) *tale beneficio, cioè chiesa e li due stabili controscritti, alla fradagia di Bagnol, con obbligo di due messe all'anno (...)*. G. MARINELLIS, Dodatak *Našastaru* iz 1510. g. (prijepis iz 1775.): AŽR, ACA, Liber 15, str. 35b; AK, *VKK*, knjiga III., str. 275 (priloženi papirić s naknadnim upisom); Arhiv Župe Banjol (dalje: AŽB), Fra Odorik BADURINA, *Spomenica župe Banjol*, rukopis, str. 38. Fra Odorik Badurina navodi da je kapela predana »selu Banjol«, no zapravo riječ je o bratovštini (*alla fradagia di Bagnol*).

⁶⁸ Tu valja napomenuti i da je u tzv. *Franciskanskom katastru* (katastarska mapa) iz 1828. godine crkva sv. Marije Magdalene (nedaleko crkve sv. Lovre u Banjolu) netočno imenovana crkvom sv. Lucije. Crkva sv. Lucije je druga srednjovjekovna crkva u Banjolu. Do zabune je došlo uslijed prijenosa zavjetnog kipa sv. Lucije u crkvu sv. Marije Magdalene pa se ona u puku poistovjetila sa sv. Lucijom i kao takva upisala u *Franciskanski katastar*. Više je netočnih upisa u navedenom izvoru, npr. *S(an)ta Anastasia* umjesto *San Anastasio* na Kaplaku te *S. Giovanni* umjesto *S. Pietro* u Supetarskoj Dragi. Vidi: HR-DAS, *Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju*, 514 Rab, Comune Bagnol XVII, n° 6, Comune Valle S. Pietro IX, n° 222.

⁶⁹ Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, *Libro della Fraterna di S. Maria Mandalena in Bagnol*, rkp., 1756. sign. R4546.

⁷⁰ AŽR, Arhiv samostana sv. Antuna Opata (dalje: AMA), *Popis laičkih bratovština Rapske biskupije*, snop III., fol. 656, 657. Isti izvor je naveden i u AK, *VKK*, knjiga III., str. 343.

⁷¹ O rapskim bratovštinama vidi u: Alojzije TOIĆ, *Rapske bratovštine i o biskupu Ivanu Luki Garagninu*, Rab, 1995.

3. Procesije Gospi i s Gospom: Čudotvorne Gospa Rapska i Gospa iz Lopara

U rapskoj je zajednici osobito razvijena pobožnost koja se njeguje u ženskom benediktinskom samostanu sv. Andrije Apostola u gradu Rabu, vezana uz ikonu Bogorodice s Djetetom datiranu u prvu polovicu 16. stoljeća tradicionalnog naziva *Čudotvorna Gospa Rapska* (Sl. 6). Početak te pobožnosti lokalno je vjerovanje u čudesno ozdravljenje koludrice Lukine de Dominis. U jednom notarskom spisu od 17. studenoga 1530. godine na temelju kojeg samostan sv. Andrije Apostola daje u najam samostansku zemlju *in Pasturano*, a koji je sastavio rapski notar Frane Nožica,⁷² fra Odorik Badurina pronašao je popis sestara u kojem je navedena određena *soror Lucia de Dominis*⁷³ (Sl. 7). Na temelju toga spomena sličnog imena, a za koje nije sa sigurnošću utvrđeno da pripada vlasnici ikone, prihvaćena je pretpostavka da se to čudo dogodilo upravo u prvoj polovici 16. stoljeća.⁷⁴ Da je ikona Gospe slavljena već u 16. stoljeću kao čudotvorna, potvrđeno je i u Valierovoj vizitaciji Rapske biskupije riječima: *Vestizole da metter alla Madonna di Miraculi adornati con perle, et di seda numero 8.*⁷⁵

Sl. 6. Čudotvorna Gospa Rapska, crkva samostana sv. Andrije, Rab (foto: Mladen Ščerbe)

⁷² HR DAZD, 28 RB, Franciscus Nosiza, kutija br. 11, sv. VI, fol. 16r, 17. 11. 1530.

⁷³ Isto. U ovom je dokumentu naveden oblik imena *Lucia*, međutim, u tradicionalnom je narativu ta koludrica nazvana *Lučinom* te prevladavajuće *Lukinom*, što potvrđuju i samostanski izvori: *una semplice Monaca di nome Suor Lucina, vulgo Luchina, nata de Dominis*. Arhiv benediktinskog samostana sv. Andrije Rab (dalje: AAR), *Brevi cenni della Beata Vergine del miracolo. In omaggio alla Gran Madre di Dio*, br. 8, rkp. 19. st., str. 3v.

⁷⁴ Dataciju čuda prvi rekonstruirao fra O. Badurina: AK, *VKK*, knjiga II., str. 123. Spomenimo i to da je datacija ikone podudarna s vremenom čuda.

⁷⁵ HR-HDA-913, *Valierove vizitacije Pag, Rab, Osor, Cres, Poreč, 1579.–1580.*, str. 24 Rab.

Opis toga čuda ostao je sačuvan u mlađem prijepisu iz 19. stoljeća pod naslovom *Brevi cenni della Beata Vergine del miracolo*.⁷⁶ Unatoč adaptaciji teksta, sadržaj ipak odgovara tradicionalnom znanju zajednice o samom događaju.⁷⁷ Prema sačuvanom izvoru Lukina de Dominis donijela je ikonu Bogorodice s Djetetom u samostan sv. Andrije još kao djevojčica, a nakon zaređenja ju je i zadržala u samostanu. Nakon što se u starosti teško razboljela i devet godina provela ležeći u krevetu, Lukina se svakog dana iskreno molila Gospi, čija se ikona nalazila iznad njezina bolesničkoga kreveta. U pola noći na blagdan Rođenja Marijina 8. rujna dok su sestre molile u koru zapadni je dio samostana obasjala užarena svjetlost,

Sl. 7. HR-DAZD-28, Bilježnici Raba (1403. – 1875.), Franciscus Nosiza, kutija br. 11, sv. VI., fol. 16r, 17. 11. 1530.

⁷⁶ AAAR, *Brevi cenni della Beata Vergine del miracolo. In omaggio alla Gran Madre di Dio*, br. 8, rkp. 19. st.

⁷⁷ Više je sličnih narativa tijekom cijeloga kasnog srednjeg i ranog novog vijeka u rapskoj komuni funkcioniralo kao specifičan iskaz lokalne pobožnosti. S pridodanim i lokaliziranim elementima to su primjerice narativi: o čudima relikvije sv. Kristofora (1308.), navedeno čudo Marijine ikone [1530.–1545.], čudo sv. Križa Proplakaloga (1559.) te uvezena legenda o sv. Marinu Rabljaninu (1596.). Od svih je navedenih najviše prijepora u literaturi izazivao narativ *Historia S. Christophori, auct. Georgio ep. Arbensi (de tribus victoriis S. Christophori patrocinio partis)* o čudima relikvije sv. Kristofora, koji je 1308. godine sastavio rapski biskup Juraj de Hermolais (*Georgius de Hermolais*). Od pogrešna imena samog autora, izgubljena autografa i prijepisa, nejasnoća o točnom vremenu translacije relikvije i njezine autentičnosti, problema oko datiranja napada i identifikacije napadača, pa sve do interpretacije da je sâm sv. Kristofor, a ne relikvija, spasila grad, učinile su taj hagiografski tekst čestim predmetom istraživanja domaće historiografije. Literatura je na tu temu ekstenzivna, od D. Farlatija do danas, stoga navodimo radove koji daju pregled historijata problema toga teksta: Giuseppe PRAGA, »La traslazione di S. Niccolò e i primordi delle guerre normanne nell' Adriatico«, *Scritti sulla Dalmazia*, vol. II (ur. Egidio IVETIĆ), Rovigno, 2014.; D. MLACOVIĆ, *Gradani plemići*; Saša POTOČNJAK – Barbara ŠPANJOL-PANDELO, »The Cult of Saint Christopher in the Diocese of Rab. Relic, Hagiography and Iconography«, *IKON*, br. 14, Rijeka, 2021., str. 221–232. O drugim dvama narativima u: Ines SRDOČ-KONESTRA – Saša LAJŠIĆ, *Obrednik po Garagninu. Prilog istraživanju književnojezične baštine grada Raba*, Rijeka, 2009.; Saša POTOČNJAK, »Sanctus Marinus – Civitas Arbensis: popularizacija kulta svetog Marina u Rapskoj biskupiji od kraja 16. stoljeća«, *Od fonologije do leksikologije: Zbornik u čast Mariji Turk* (ur. Diana STOLAC), Rijeka, 2018., str. 267–289.

tolika da su rapski ribari koji su se vraćali s ribarenja oko Luna pomislili da se samostan zapalio te su ga pohitali gasiti. Zatim slijedi razgovor Gospe i Lukine, a na Gospin poziv da Lukina ustane te da se odjene, Lukina se očuti zdravom i ne dodirujući pod nogama, gotovo leteći, otiđe sestrama u kor na molitvu.⁷⁸

Vijest je odmah razglašena po čitavu gradu, skupilo se mnoštvo svijeta, čitav kler, biskup te se odlučilo da se ikona čudotvorne Gospe s Djetetom iz sestrine ćelije prenese u crkvu sv. Andrije. Ipak, nitko osim Lukine nije uspio pomaknuti Gospu, tek ju je ona uspjela odnijeti u crkvu.⁷⁹ Od tog se događaja svakog 8. rujna na oltaru Gospe od Čuda u samostanu sv. Andrije Apostola pjeva sveta misa na spomen toga čuda Majke Božje.⁸⁰

U lokalnoj je tradiciji ostalo zapamćeno još nekoliko nedatiranih memorabilija vezanih uz tu Gospinu ikonu. Tako je u istom sačuvanom izvoru zabilježeno da je ispod drugoga ženskog benediktinskog samostana sv. Justine djevice i mučenice u gradu Rabu bio ponor opasan visokim zidom na kojem je stajao drveni anđeo. Jednom su se prilikom ondje djeca penjala te sin jedne udovice padne u taj ponor, razbije glavu i ostane ležati mrtav. Udovica pohrli na koljenima moliti pod Gospinu sliku pri čemu joj se ukaže drveni anđeo koji je stajao ponad ponora. To je bio znak da joj je uslišana molba: sin joj je oživio!⁸¹

Osim toga događaja, u *Brevi cenni della Beata Vergine del miracolo* nalazi se i pripovijest o dvjema gospođama koje nisu imale sretan brak s muževima pomorcima. Nakon što su se obratile Gospinoj čudotvornoj slici njihovi se muževi poprave, a kao votivne darove dale su izraditi dva srca koja su smještena uz Gospinu sliku. Također je votivni dar i srebrno-pozlaćeni anđeo Elizabete de Dominis rođ. Galzigna, koja je unatoč poodmakloj dobi zanjela muško dijete, a nakon što se počela moliti rapskoj čudotvornoj Gospi.⁸²

Krajem 18. stoljeća (1799.) kapelan don Marino de Dominis uspijeva prikupiti sredstva kako bi se u crkvi napravio oltar na kojem se čuva ikona,⁸³ a početkom 19. stoljeća (1813.) kapelan don Mihael Spalatin naručuje u Rimu za ikonu srebrno-zlatni okvir s ornamentima.⁸⁴ Prema istom izvoru viseću srebrnu lampadu ispred oltara na kojem se nalazi Gospa od Čuda u Veneciji je 1842. godine naručio kapelan don Antun de Nimira.⁸⁵

U lokalnoj tradiciji nastavilo se razvijati štovanje Gospe od Čuda te se ono po ukidanju Rapske biskupije i formiranju zasebnih župa oblikovalo uz jedan drugi, zasebni ritual zajednice, a to su *Rapski križi*. I danas vjernici iz svih župa otoka Raba svake posljednje nedjelje u mjesecu travnju hodočaste Gospi od Čuda u crkvu sv. Andrije Apostola u gradu Rabu da bi zatim, predvođeni srebrnim križem, pjevajući tzv. velike litanije, ikonu Gospe prenijeli u negdašnju katedralu, a danas crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije, u kojoj

⁷⁸ AAAR, *Brevi cenni della Beata Vergine del miracolo*, str. 4v; isti je izvor opisan i u: VKK, knjiga III., str. 3.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Na dan 8. rujna u gradu Rabu obilježava se blagdan Male Gospe i pjevanom misom uz čitanje *Porojen'ja B. D. M.*, koje je sačuvano u prijepisu (bez lokalnih značajki) u: AŽA, *Leggende che si sogliono cantare nei giorni di alcuni Santi ai quali è dedicato qualche tempio, ed Altare nella Città di Arbe*. GURATO, Ivan, rkp., prijepis, 1849.

⁸¹ AAAR, *Brevi cenni della Beata Vergine del miracolo*, str. 6v-7v; VKK, knjiga III., str. 375–376.

⁸² AAAR, *Brevi cenni della Beata Vergine del miracolo*, str. 9–10; AAAR, *Kronika samostana sv. Andrije*, str. 22.

⁸³ Isto, str. 3–11.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Isto.

se odonda svaki dan tijekom svibnja moli sveta krunica i to zato kako bi Gospa čuvala rapska polja.⁸⁶

*

Procesija nošenja križâ, koja simbolizira jedinstvo vjernika i klera cijelog otoka, zabilježena je 1553. godine u *Itinerario di Giovanni Battista Giustiniano sindaco in Dalmazia ed Albania 1553*.⁸⁷ Međutim, potvrđena procesija *Križeva (Križa)*⁸⁸ u 16. stoljeću nije u izravnoj vezi s Gospom od Čuda i samostanom sv. Andrije Apostola. Riječ je o tada dvama odvojenima ritualima. Tako za *Križeve (Križe)* mletački sindik u Dalmaciji Giustiniano zapisuje kako je riječ o obnavljanju sjećanja na negdašnje postojanje dvaju gradova: *Colentium*⁸⁹ i *Arbe*,⁹⁰ te se zato u procesiji nose dvije zastave ili križevi: »L'isola d'Arbe fù anticamente chiamata Sardona secondo l'opinione di Ptolomeo, Plinio et altri scrittori, sopra la qual erano due città, cioè Arbo et Collenta. Questa è ora distrutta, et si vedono solamente i suoi vestigi lontani dalla città miglia tre, i popoli delle quali sono a questo tempo raccolti in uno, et in memoria di ciò nelle processioni, che alla giornata si fanno, il clero d'Arbe porta due pennoni o croci.«⁹¹

Krajem 17. stoljeća isto navodi i V. Coronelli te procesiju s dva križa povezuje s kolektivnim sjećanjem na dva grada, odnosno na dvije zajednice vjernika, koje su s vremenom ujedinjene u jednu, rapsku zajednicu: »dandole due Città, cioè quella d'Arbe presso al Mare, ed un'altra nei Monti tre miglia lontana, detta da lui Colento. In effetto si vedono tuttavia in quel sito le vestigie di mura diroccate, sussistendovi una Chiesa col titolo de' S.S. Cosmo, e Damiano, che viene mantenuta col Patrimonio de' suoi Beni; anzi affermano gli Arbesani havere per antichissima traditione, che il Clero di detta Città fosse aggregato à quello d'Arbe; onde nelle Processioni vengono portate avanti il Clero due Croci, per denotare la detta antica unione.«⁹²

Rapski križi su kao kolektivna ritualna praksa mogli nastati kako bi reprezentirali jedinstvo rapskog kaptola, odnosno biskupije, jedinstvo zajednice vjernika na cijelom otoku.⁹³ Kao najvažniji zajednički komunalni obred *Križi* su se vrlo lako spojili s pobožnošću

⁸⁶ O *Križima* u moderno doba vidi u: Milena MARIJAN PERANIĆ, »Javne svečanosti na Rabu u 19. stoljeću«, *Rapski zbornik II* (ur. Josip ANDRIĆ – Robert LONČARIĆ), Rab, 2012., str. 419.

⁸⁷ Šime LJUBIĆ, *Commissiones et relationes Venetae* (MSHSM), II (1525–1553), Zagreb, 1877., str. 256. Zahvaljujemo Dušanu Mlacoviću koji nas je upozorio na taj podatak.

⁸⁸ *Križe (Križevo)* valja razlikovati od procesije u čast čudesno proplakaloga raspela iz 1559. g. Naime, bratovština je Sv. Križa Proplakaloga uspostavila procesiju u čast Sv. Križa (*Štujmo bratjo blagdan danas*) na proglašeni zavjetni blagdan 14. prosinca. Štovanje proplakaloga Križa (1559.) u crkvi Sv. Križa u Gornjoj ulici i rapski Križevi (*Križi*) dvije su posve odvojene ritualne prakse u Rapskoj biskupiji.

⁸⁹ Prema tradiciji Colentium je prvi grad na otoku Rabu koji je navodno bio smješten na brdu Kamenjak na dijelu iznad Barbata te su se ostatci crkvice sv. Kuzme i Damjana u pučkoj mašti često poistovjećivali s nestalim gradom. Tu je legendu revitalizirao Juraj Baraković u spjevu *Draga, rapska pastirica*. Usp. Juraj BARAKOVIĆ, »Draga, rapska pastirica«, *Djela Jurja Barakovića* (prii. P. BUDMANI – i M. VALJAVEC), Stari pisci hrvatski, knj. XVII, Zagreb, 1889., str. 343–390; V. BRUSIĆ, *Otok Rab*, str. 178.

⁹⁰ Ime je otoka u srednjemu vijeku *Arbe*, za razliku od antičkoga naziva *Arba*.

⁹¹ Š. LJUBIĆ, *Commissiones et relationes*, str. 256.

⁹² Vincenzo Maria CORONELLI, *Isolario dell'Atlante Veneto*, Venetia, 1696., str. 144. U ovom radu korišten je primjerak knjige iz knjižnice bivšeg Rapskoga kaptola (danas knjižnica Župe Rab), bez oznake signature.

⁹³ Rapski je kaptol bio *locus credibilis* cijele biskupije, grada i komune. Ante GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli. Loca credibilia Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre*, Zagreb, 2008., str. 330–331.

Gospe od Čuda, posebice u činu nošenja ikone do katedralne crkve te sudjelovanju većeg broja vjernika. Javni je to čin pomoću kojeg se čitava zajednica ne samo okupljala nego i dodatno povezivala.⁹⁴ Ipak, spajanje tih dvaju rituala dogodilo se kasnije jer je štovanje Gospe od Čuda uz ritualnu praksu prijenosa ikone vezano uz agrarne rituale rapske zajednice: blagoslove polja, plodnosti, rodnosti, lijepa vremena te protiv suše, koji su se prema *Rimskim ritualima (Sacerdotale Romanum)* odvijali u svibanjskom i rujanskom ciklusu (na blagdan sv. Marka Evanđelista 25. travnja blagoslov polja, te na blagdan Male Gospe 8. rujna dolazak jeseni).⁹⁵

Istu zavjetnu funkciju vezanu uz agrikulturni interes zajednice preuzela je i ikona Gospe iz Lopara, ali s obzirom na sačuvane podatke tek od 19. stoljeća. U rapskim je *Kronikama* zabilježeno da je 21. srpnja 1852. godine zbog strašne suše upravitelj loparske župe don Marko Barbirić molio rapski provikarijat da mu dozvoli dolazak u Rab s čudotvornom Gospom iz Lopara kako bi zajedno s narodom izmolili kišu.⁹⁶ Župnik rapske župe don Antun Nimira isti mu je dan dozvolio dolazak uz molbu da se procesija zaustavi pred križem ispred grada odakle će zajedno s rapskim klerom i vjernicima otići u župnu crkvu, gdje će upravitelj provikarijata održati misu.⁹⁷ Navodi se da će u procesiji i molitvi uz Loparane sudjelovati vjernici iz Mundanija i (Supetarske) Drage.⁹⁸ U prilog tome da je ikona nošena u zavjetnim procesijama je udubina na donjem dijelu reljefa Gospe iz Lopara. U podnožju Majčinih nogu donji dio reljefa je preoblikovan i rezan, a po sredini je izrezbareno manje pravokutno udubljenje. Takva je udubina imala dvojaku funkciju: kako bi se reljef mogao učvrstiti na oltaru te za učvršćivanje prilikom nošenja umjetnine u procesijama u kojoj se i Gospa iz Lopara kao zavjet vjernika za spas od dugotrajne suše u ljetnim mjesecima donosila u rapsku katedralu.

4. Štovanje Gospe u Rapskoj biskupiji

Provedena hagiotopografska analiza potvrđuje i to da je više crkava nosilo titular sv. Marije, a zabilježene su u rapskim notarskim spisima, dokumentima Rapske biskupije i Kaptola te u legatima. Uz stolnu crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije (...) *Igitur cum cathedralis ecclesia sancte Marie nostre ciuitatis* (1237).⁹⁹ titular marijanske crkve

⁹⁴ O svečanom nošenju marijanskih ikona i sudjelovanju zajednice u procesijama vidi u: Z. DEMORI STANIČIĆ, *Javni kultovi ikona*, str. 37.

⁹⁵ USUARIUM. *A Digital Library and Database for the Study of Latin Liturgical History in the Middle Ages and Early Modern Period*, dostupno online URL: <https://usuarium.elte.hu/indexlabel/99/view> (zadnje posjećeno 14. prosinca 2020.).

⁹⁶ AŽR, APA, snop III., fol. 474, 475; AK, *VKK*, knjiga III., str. 650.

⁹⁷ *Isto*.

⁹⁸ *Isto*. Osim što je reljef neupitno imao ceremonijalnu ulogu u procesijama, čini se da je osobito tijekom 20. stoljeća preuzeo ulogu čudotvorne ikone, o čemu svjedoče brojni zavjetni darovi kojima ju vjernici daruju. Najčešći *ex-voto*, izloženi na zidovima crkve, tradicionalni su ženski rupci koje su djevojke poklanjale Majci Božjoj prije vjenčanja.

⁹⁹ Tadija SMIČIKLAS, *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, svezak IV (1236–1255), Zagreb, 1906., str. 25; (...) *ecclesie sancte Marie cathedralis de Arbe* (...) (1306.): Šime LJUBIĆ, *Listine o odnosjima između južnog Slavenstva i Mletačke republike* (MSHSM), knjiga I. (960.–1335.), Zagreb, str. 213. U 16. st. u Valiera: (...) *assumptionis Beatae Mariae*. HR-HDA-913, *Valierove vizitacije Pag, Rab, Osor, Cres, Poreč, 1579.–1580.*, str. 15, Rab.

nosile su još najmanje dvije crkve u gradu. Jedna na Katurbu (Pjaceta / Trg slobode): *s. Mariae Pacis in civitate / s. Maria della Pace in Piazza Vecchia* (1420.),¹⁰⁰ a druga nedaleko samostana sv. Antona Opat: *s. Mariae de Misericordiae in civitate* (1387.).¹⁰¹ U 15. stoljeću izvan gradskog areala najmanje su još tri crkve posvećene sv. Mariji: *s. Mariae de Lazareto* (1468.),¹⁰² *s. Mariae de Runcha* (1446.)¹⁰³ te moguće i *capella s. Marisa* (1491.).¹⁰⁴

Sastavni dio promicanja Marijina kulta likovni su prikazi Marije koji su bili dio liturgije te su se štovali unutar crkvi i kapela, ali i izvan njih. Među najranije datirane sačuvane primjere likovnog uprizorenja Marijina kulta na Rabu ubraja se spomenuti rezbareni reljef sv. Marije s Djetetom iz Lopara, a osobito su brojni nešto kasniji prikazi. U drugu polovicu 14. stoljeća datira se slika Bogorodice s Djetetom i donatorom, koja se čuva na oltaru sjeverne apside rapske katedrale. Sredinom 15. stoljeća izrađena su korska sjedala za svetište rapske katedrale, a zanimljivo je da je na najuočljivijoj, prednjoj strani sjedala prikazano rezbareno *Navještenje Marijino* s anđelom Gabrijelom na sjevernom krilu i Marijom na južnom. Na južnom oltaru katedrale sačuvana je drvorezbarena skulptura *Oplakivanje Krista* iz druge polovice 15. stoljeća, a Petar Trogirani 1514. godine izrađuje kamenu *Pietà* za lunetu glavnog portala katedrale. Poliptih Bartolomea Vivarinija iz crkve sv. Andrije iz druge polovice 15. st. također u svojem središnjem dijelu ima izveden drveni reljef *Oplakivanje Krista*.¹⁰⁵ Danas se u riznici crkve sv. Justine čuva drvorezbarena polikromirana grupa *Oplakivanje* s kipovima sv. Marije, sv. Ivana Evanđelista i sv. Marije Magdalene, datirane u sredinu 15. stoljeće,¹⁰⁶ te kasnosrednjovjekovna skulptura Bogorodice s Djetetom iz 15. stoljeća.¹⁰⁷

Rapske su bratovštine također intenzivno promicale marijanski kult, a one osnovane do 1600. godine¹⁰⁸ i posvećene sv. Mariji su: bratovština sv. Marije, 12 braće i sv. Petra (...) *fraternitas s. Marie duodecim fratrum et s. Petri*, 1369.)¹⁰⁹ bratovština brodograditelja

¹⁰⁰ AŽR, ACA, Liber 15, fol. 58b; AK, VKK, knjiga I., str. 704–705. U 18. st. i varijante imena: *B. M. V. de Conceptione* (VKK, knjiga III., str. 221), *Chiesa della Madonetta in P(iazza) Vecchia* (VKK, knjiga III., str. 322) i *Madona Conceptionis* (VKK, knjiga III., str. 341).

¹⁰¹ AŽR, ACA, Liber 15, fol. 64b; AK, VKK, knjiga I., str. 638. Fra O. Badurina navodi kako se nalazila kod hotela Čeha Mahača, tj. hotela Bristol, nedaleko samostana svetog Antuna Opat u blizini gradskih zidina kraj puta koji vodi u grad. Ruševine kapele sv. Marije od Milosrda vidi u: D. MLACOVIĆ, *Gradani plemići* (posljednja fotografija u knjizi [snimio Mladen Ščerbe]). U toj se crkvi nedjeljom i u vrijeme Gospinih svetkovina slavila grgurovska misa, vidi: VKK, L. I, str. 718, 727; VKK, L. II, str. 35, 121.

¹⁰² AK, VKK, knjiga II., str. 10–11. Fra O. Badurina u prvoj knjizi *Indeks*a navodi i to da je ta crkva bila smještena na *Škveru ili Okrevališću*. AK, *Indeks Kronike*, I., bez broja stranice.

¹⁰³ AK, VKK, knjiga I., str. 749, 846, 848, knjiga II., str. 11, 18, 25.

¹⁰⁴ AK, VKK, knjiga II., str. 51, knjiga III., str. 783.

¹⁰⁵ Poliptih je krajem 19. stoljeća prodan i danas je dio stalnog postava u *Museum of Fine Arts* u Bostonu.

¹⁰⁶ U fototezi Konzervatorskog zavoda u Rijeci čuvaju se fotografije iz 1954. i 1969. na kojima je vidljivo da su navedene skulpture bile čuvane u župnom dvoru, a zatim u crkvenom muzeju. Može se pretpostaviti da su se možda zajedno s izgubljenim raspelom nalazile na nekom od oltara katedrale.

¹⁰⁷ Drveni kip prenesen je u riznicu sv. Justine iz crkve sv. Antona Opat.

¹⁰⁸ Nakon se godine i dalje se osnivaju marijanske bratovštine. U gradu je Rabu aktivna bratovština sv. Ružarija koja je osnovana kako bi promicala kult Gospe od Dobitja (Gospe od Pobjede), a koji je na Rabu utjecajan nakon Lepantske bitke 1571. godine. Dokumenti o osnivanju bratovštine: AAAR, *Pergamena br. 1* (1602), *Pergamena br. 2* (1609).

¹⁰⁹ AK, VKK, knjiga I., str. 617; A. TOIĆ, *Rapske bratovštine*, str. 11–16. Članovi su bratovštine bili rapski biskupi, kanonici i svećenici: (...) *Arbensis episcopus cum ceteris fratribus fraternitatis s. Mariae* (...), koji su se smjenjivali i u obnašanju dužnosti gastalda. AK, VKK, knjiga I., str. 619.

sv. Marije (...) *fraternitas s. Mariae de Calafatis*, 15. st.),¹¹⁰ bratovština Blažene Gospe, 1506.¹¹¹ te bratovština Gospe Karmelske (*confraternitas Madonae Carminis*, 1560.¹¹² Usto valja napomenuti da se između ostalih u rapskom sanktuariju čuvaju i dvije relikvije vezane uz sv. Mariju: kapi mlijeka kojima je došla Isusa (*De lacte Beatae Virginis Mariae*) te komadić njezina groba (*De sepulcro B. Virginis Mariae*).¹¹³

O blagdanu Male Gospe u Rapskoj biskupiji sačuvani su izvori tek iz 18. stoljeća. Tako je u obvezama Rapskoga kaptola za godinu 1761.¹¹⁴ navedeno u kojem se mjesecu obilježavala koja svetkovina, blagdan i spomendan te u kojoj je crkvi bilo misno slavlje, tko je bio naručitelj pjevanih misa kao i pratećih procesija.¹¹⁵ Na dan Male Gospe 8. rujna slavio se blagdan Rođenja Blažene Djevice Marije, naručitelj pjevane mise je bio Rapski kaptol, a mjesto održavanja svečanosti crkva sv. Andrije u gradu Rabu. S obzirom na usmenu predaju o loparskoj Maloj Gospi, očekivali bismo da se i u 18. stoljeću ta svečanost vezuje uz Lopar i tituliranu crkvu.

Održavanje sajma u Loparu za blagdan Male Gospe zabilježeno je prvi put 9. svibnja 1840. godine u općinskom izvješću¹¹⁶ o *ferijama* na otoku. Tako je navedeno da se u Banjolu na blagdan Gospe od Snijega 5. kolovoza (tzv. *Šištovica*)¹¹⁷ održava i sajam, gdje se konzumira velika količina alkohola i vina. U Supetarskoj Dragi se na blagdan sv. Petra 29. lipnja (tzv. *Petrovo*)¹¹⁸ i u Loparu 8. rujna *obavlja velika pobožnost*, ljudi odlaze kod prijatelja i nema sajamskih aktivnosti.¹¹⁹ Svetkovina se u Loparu na dan Male Gospe svakako mogla održavati i ranije, no zasad nam nije poznato u koje ju je razdoblje moguće datirati

¹¹⁰ Od te su nam se bratovštine sačuvali *Blagajnički dnevnik* i *Imenik bratovštine*. AŽR, ACA, Liber 37 i Liber 38; Ivan PEDERIN, *Rab u osvjet humanizma i renesanse*, Rab, 1989., str. 43–45.

¹¹¹ Zasad nije potvrđena točna godina osnivanja bratovštine Blažene Gospe u Kamporu, već se temelji na godini izgradnje zavjetne Gospine kapele (zavjet obitelji Chimalarca, 1506.) u franjevačkoj crkvi sv. Bernardina Sijenskog u Kamporu. U kapeli se nalazi ikona Bogorodice s Djetetom za koju se također smatra da je riječ o čudotvornoj Gospi (tzv. rapska Gospa od Milosti), koja se prenosila iz kapele na veliki oltar u samoj crkvi. Tek iz mlađih izvora 19. st. saznajemo da se i toj Gospi sprovodila procesija kao zavjet Rabljana protiv *nevolja što muče svijet* na dan 21. srpnja. Stariji oblici javnih štovanja ovoj Gospi zasad nisu potvrđeni. O Blaženoj Gospi u Kamporu i procesijama vidi u: AK, *VKK*, knjiga II., str. 17, 88, knjiga III., str. 768; A. CRNICA, *Hrvati i Marija*, str. 82; M. MARIJAN PERANIĆ, »Javne svečanosti na Rabu«, str. 413–426.

¹¹² Osnovana je uz oltar Gospe Karmelske u crkvi sv. Justine. U župnom arhivu čuva se iz mlađeg doba statut i oprosti te bratovštine. Osnivanje te bratovštine spominje se 1560. u raspravi i odluci o ustanovljenju zavjetnog blagdana Sv. Križa Proplakaloga nakon što je na Rabu proplakalo raspelo. AŽR, ACA, Liber 27, fol. 64, 71.; ACA, Liber 43, fol. 223.

¹¹³ HR-DAZD, 28 RB, Zorzi Spalatino, kutija br. 36, sv. I, fol. 13v/7v, 13. 10. 1752.

¹¹⁴ AŽR, ACA, *Oblighi del Capitolo*, Liber 56, 1761.

¹¹⁵ Za rapsku je zajednicu bila važna procesija u vrijeme korizme koja je trajala tri dana, a tijekom koje su se po običaju pjevale pjesme, o čemu svjedoči zapis iz 1536. godine, kada je kurija kaznila don Nikolu Colića i đakona Dominika Trisala jer nisu htjeli pjevati u procesiji. AŽR, AEA, *Protocollum pro Archivo episcopale arben.*, 212 4/9 1536.

¹¹⁶ Taj je dokument bio dio fonda Općinskog arhiva Rab, koji je u 19. stoljeću većim dijelom uništen. Međutim, pojedine je dijelove uspio sačuvati i transkribirati fra Odorik Badurina. Izvor je opisan u: AK, *VKK*, knjiga III., str. 578.

¹¹⁷ Jednodnevni sajam na blagdan Gospe od Snijega (*Šištovica*) u Banjolu zabilježen je još 1591. AŽR, AEA, *Protocollum pro Archivo episcopale arben.*, 338, 7/8 1591. U istom se izvoru spominje i blagdan sv. Ivana Evanđelista u godini 1537.: 213, 29/11.

¹¹⁸ Proslava je toga blagdana – *festum sancti Petri* u Supetarskoj Dragi, kao i u gradu Rabu *festum victoriae sancti Christophori* zabilježena već u 13. stoljeću (1251.). T. SMIČIKLAS, *Codex Diplomaticus*, str. 456–457.

¹¹⁹ Opisano izvješće u: AK, *VKK*, knjiga III., str. 578.

sa sigurnošću. Međutim, osim crkve *Male Gospe*, u Loparu nema spomena drugih kapela i crkava tog titulara, pa se spomenuta »velika pobožnost« zasigurno odnosi na pohod zavjetnoj ikoni Gospe Loparske, odnosno drvenoj skulpturi-ikoni Bogorodice s Djetetom.

Zaključak

Nošenje Gospinih ikona u ophodima dio je javnih rituala zajednice. Iako dokumentirani početci tih pobožnosti sežu u srednji vijek, krajem 18. i početkom 19. stoljeća promijenjen je društveno-politički kontekst njihova održavanja, što je jasno uvjetovalo i promjenu funkcije same pobožnosti. U tom procesu prilagodbe drukčijim potrebama zajednice došlo je do transformacije prvotnog kulta, nastanka sasvim novoga (Mala Gospa Loparska) i prilagodbe dominantnom ritualu zajednice (Čudotvorna Gospa i Križi).

Istraživanje je primarnih i sekundarnih izvora pokazalo da današnja crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Loparu (poznatija kao crkva Male Gospe ili *U Gospoje*) u srednjem vijeku, kao franjevačka crkva trećoredaca glagoljaša, nosi titular sv. Marije Magdalene, a ne Rođenja Marijina. Očito je da je interpretacija reljefa Bogorodice s Djetetom u znanstvenoj literaturi dosad bila pod snažnim utjecajem konteksta te je time prihvaćena teza da je riječ o prikazu sv. Ane s malom Gospom. Ipak, na temelju ikonografske i hagiografske analize može se zaključiti da je riječ o prikazu Bogorodice s Djetetom. Iako loparska pobožnost pripada novijem dobu, uvjetovala je promjenu starijeg titulara crkve, mjesta slavljenja zavjetnog blagdana te posljedično i sam kolektivni ritual zajednice. I u slučaju Gospe od Čuda narativni je diskurs danas znatno izmijenjen. Osim ujedinjenja s drugom ritualnom praksom Rapskih križa, uvedeni su i pseudohistorijski elementi o zavjetu Gospi zbog kužnih epidemija, koje su više puta zadesile Rab.¹²⁰ Takvi fantastični elementi svakako pridonose popularizaciji javnih kultura, ali i oblikuju posve nove i drukčije identitetske narative zajednice.

¹²⁰ O pojavi kuge u 15. stoljeću na Rabu, o historiografskim interpretacijama njezinih razmjera te u konačnici o izgradnji predodžbe Raba na temelju motiva kuge vidi u: D. MLACOVIĆ, *Gradani plemići*, str. 71–82; Meri KUNČIĆ, *Život i djelatnost obrtnika i umjetnika u rapskoj komuni u drugoj polovici 15. stoljeća* (doktorski rad), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.; D. MLACOVIĆ, »Medieval Rab in Travelogues«, str. 395–410.

SUMMARY

MIRACULOUS OUR LADY OF RAB: PUBLIC MARIAN DEVOTION IN THE DIOCESE OF RAB (PORTABLE ICONS, PROCESSIONS, AND MEMORABILIA)

On the central altar in the Church of the Nativity of the Blessed Virgin Mary in Lopar, on the island of Rab, there is a woodcarving and polychromatic relief representing a mother and child. Based on its artistic and stylistic characteristics, this relief is considered a rare example of wooden sculpture from the beginning of the fourteenth century. Although this relief depicts the Virgin Mary with a child, which can be corroborated by the attribute of an apple in the left hand of the child, accompanied by the blessing of the right hand, the previous iconographic interpretation was heavily influenced by context. Namely, during the nineteenth century in Lopar, the feast of the Nativity of Mary (September 8) was closely associated with the worship of Our Lady's votive icon, and many believers gave many votive gifts - especially scarves and models of ships. Such a situation certainly contributed to the preservation of this work of art, as it was regularly revalued, preserved and preserved, but at the same time the icon is attributed to the depiction of St Anne with the Little Lady. Nevertheless, the research of the icon and the context of its origin, as well as its iconography, led us to the need for further research of the Lopar church and its name, compared to the development of public Marian devotion in the Diocese of Rab during the Middle Ages and early modern times. The investigation showed that the new cult of Our Lady of Lopar strongly influenced and caused a change in the original name of the medieval Franciscan Church of St Mary Magdalene. Moreover, this change affected collective piety and the formation of a new ritual towards a new cult. Furthermore, based on archival sources, the authors tried to reconstruct the specific development and forms of Marian devotion in the Diocese of Rab: processions with the ritual transfer of the icon of Our Lady of Lopar or the Miraculous Lady, local narratives of the events that preceded the worship of miraculous icons, as well as other ritual customs within the Rab community.

KEY WORDS: Lopar, Diocese of Rab, Miraculous Our Lady, icon, wood-carved relief, the Virgin and Child, St Mary Magdalene, piety